

ASSOCIACIONISME ÈTNIC AL BAIX LLOBREGAT¹

Clara Carme Parramon Homs

Dossier

En parlar d'associacionisme ètnic em refereixo al que protagonitzen els col·lectius d'inmigrants a Catalunya que decideixen organitzar-se segons les seves cultures d'origen. Tractaré concretament de l'associacionisme que practiquen sectors de la immigració procedents d'altres zones d'Espanya.

En aquesta segona meitat de segle, a Catalunya, s'han conegut d'una banda, les anomenades *casas regionales*, que durant el franquisme apareixien, en general, movent-se sense problemes en el marc de la dictadura, tot disposant de bons i centrals locals a la ciutat de Barcelona. D'altra banda, des de sectors dels grans moviments migratoris dels anys seixanta, es generen, sobretot per part del col·lectiu de procedència andalusa -i en algun cas extremenya- entitats en relació amb la seva cultura d'origen i molt especialment en relació amb el flamenc. Eren els primers embrions d'un associacionisme ètnic que, en general, es podria englobar en el marc del moviment antifranquista i que amb la consecució de la democràcia assoliria una extensió i diversitat insospitades en l'època. Els seus locals, ben sovint, compartien espai amb bars dels barris suburbials de Barcelona i la seva àrea metropolitana.²

En l'actualitat, aquestes entitats ètniques han proliferat i és innegable la importància que tenen a Catalunya algunes manifestacions culturals d'arrel no catalana. La Feria de Abril de Barberà-Santa Coloma n'és un dels exemples indiscutibles.

Crida, doncs, l'atenció que aquest associacionisme s'estudiï molt poc.³ És un associacionisme que genera polèmica. La premsa, per exemple, pel fet que la Generalitat el té ubicat en la Conselleria de Benestar Social, s'ha fet ressò de diferents posicions sobre si aquestes entitats ètniques han de ser considerades i rebre tractament des de les polítiques culturals o des de les de benestar social. En la mesura que és un associacionisme actiu i aconsegueix mobilitzar amplis sectors de població, és un espai comunitari en què les forces polítiques de Catalunya intenten, amb major o

menor intensitat, incidir. I és un associacionisme que planteja preguntes «incòmodes», com ara si és que hi ha minories ètniques a Catalunya, que no es poden etiquetar com a estrangeres.

El meu interès per l'associacionisme ètnic s'emmarca en l'estudi de les estratègies migratòries dels col·lectius que emigraren més contemporàniament a Catalunya. Em circumscriu a un àmbit territorial concret: l'Hospitalet de Llobregat, i treballa, entre d'altres aspectes, els associacionismes en relació amb diverses cultures i societats d'origen. Quedi clar d'entrada, que l'associacionisme ètnic engloba en la seva dinàmica quotidiana sectors minoritaris d'aquells moviments migratoris.

En aquest article no em centraré en l'Hospitalet, sinó que he procurat recopilar informació sobre el conjunt del Baix Llobregat, tot pensant que per contribuir a l'estudi del tema a la comarca, podia ser útil descriure, si més no, l'abast d'aquest associacionisme ètnic, sense pretendre, però, entrar ni en les vessants informals que ben sovint l'acompanyen, ni en les formes colaterals d'associacionisme esportiu que el complementen. Caldria un profund treball de camp i una perspectiva històrica per poder parlar amb coneixement del tema per al Baix Llobregat i plantejar conclusions. No és pas el cas: no obstant, això el treball etnogràfic que duc a terme a l'Hospitalet m'ajuda a proposar alguns trets caracteritzadors d'aquest associacionisme.

ENTITATS ÈTNIQUES NO CATALANES AL BAIX LLOBREGAT: UNA PRIMERA APROXIMACIÓ

A qualsevol persona que hagi treballat temes d'associacionisme li resultarà familiar sentir a parlar de les dificultats per obtenir dades fiables, completes, actualitzades, a partir de fons escrites. No estem pas davant d'una excepció, però sí és cert que en l'actualitat existien per al Baix Llobregat, algunes fonts sense les quals aquest article no s'hagués pogut centrar en la comarca.

Les dades que presento han estat recopilades tot contrastant tres fonts escrites: la base de dades sobre les entitats del Baix Llobregat, BIC 95, que el Consell Comarcal acaba de fer pública,⁴ el cens d'entitats que, per encàrrec del Centre de Promoció per la Cultura Popular i Tradicional Catalana (Conselleria de Cultura de la Generalitat), està actualitzant el Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat,⁵ i la publicació de la Diputació esmentada en la nota 2. També he consultat puntualment diverses fonts orals, quan comparant les fonts escrites apareixien interrogants i informacions no coincidents.⁶

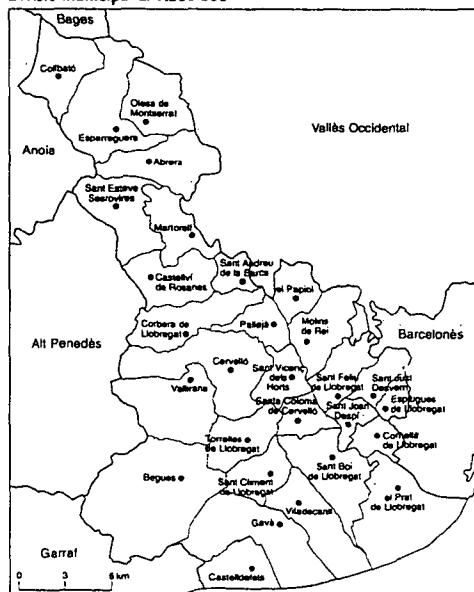
Segons les fonts esmentades, al Baix Llobregat existeixen avui un total de 47 entitats ètniques no catalanes i la Coordinadora d'Entitats Flamenques a Cornellà, que no comptabilitzo com una entitat més. Classificant-les segons les comunitats autònomes (CA) d'origen, i tenint en compte els totals d'inmigrants d'aquestes procedències a la comarca, les dades es reparteixen segons el quadre 1.

Entitats per CA d'origen	Totals Població ⁷	
	%	%
Andalusia	37 78,8	129.682 52,56
Aragó	2 4,3	12.546 5,08
Castella-La Manxa	1 2,1	21.517 8,72
Castella-Lleó	1 2,1	16.937 6,86
Extremadura	3 6,4	28.491 11,53
Galícia	1 2,1	8.168 3,31
Múrcia	1 2,1	8.806 3,56
País Valencià	1 2,1	8.516 3,45

Quadre 1: Cens 1991. Institut d'Estadística de Catalunya

Atlas comarcal de Catalunya. Baix Llobregat

Divisió municipal E. 1:300 000

Els primers percentatges de població segons CA d'origen estan calculats sobre el total de població immigrada (no estrangera ni procedent de la resta de Catalunya) del Baix Llobregat el 1991: 246,710 persones, és a dir un 40,43% del total d'habitants de la comarca. Els segons, percentatges de població representen les proporcions, segons l'origen, respecte del total de la població del Baix Llobregat, sempre el 1991.

Aquests són els 8 orígens en relació amb els quals s'ha generat associacionisme ètnic a la comarca. Pels seus contingents poblacionals són també les procedències que avui engloben un major nombre de persones immigrades, i són al mateix temps òbvies les diferències quantitatives entre uns i altres orígens. De totes maneres en el quadre 1 es posa de manifest un tema sobre el qual voldria cridar l'atenció. No es pot establir una relació directament proporcional entre entitats i volum d'habitants d'un mateix origen, sobretot pel que fa al col·lectiu aclaparadorament majoritari, el d'origen andalusí. Aquesta no-correspondència apareix com a més significativa si s'observa que les proporcions entre entitats i habitants nascuts fora de Catalunya (primers percentatges) són molt favorables a aquelles en el cas del col·lectiu andalusí, precisament el contrari del que succeeix per a la resta de procedències.

A l'Hospitalet, les entitats ètniques no catalanes sumen un total de 24 i existeix una coordinadora d'entitats andaluses. Aquest recompte parteix de la informació que ofereixen els censos d'entitats existents a l'Hospitalet,⁸ usant així el mateix criteri que per al Baix Llobregat. Un altre tema és el grau de funcionament i activitat que desenvolupen aquestes entitats. Aquell total de 24 entitats es reparteixen segons l'origen cultural de les entitats en: Andalusia, 18 i la coordinadora; Aragó, 1; Castella-Lleó, 1; Extremadura, 3 i Galícia, 1.⁹ Es tracta també de les comunitats autònomes que tenen un major nombre d'emigrants a l'Hospitalet però tampoc apareixen correlacions directament proporcionals entre el nombre de persones immigrades d'un origen i el nombre d'entitats d'aquell mateix origen. L'annex núm. 1 recull la llista d'entitats del Baix Llobregat, segons les cultures d'origen, i indica el municipi en què s'ubica cadascuna d'elles. Primant-ne la localització, per a les 46 que avui existeixen, el resultat és el següent:

ENTITATS-BAIX LLOBREGAT-1995

CASTELLDEFELS	2 (Andalusia)
CORNELLÀ	9 (Andalusia: 8/ Galícia: 1)
ESPLUGUES	3 (Andalusia: 2/ Extremadura: 1 ¹⁰)
GAVÀ	5 (Andalusia: 3/ Aragó: 1 / València: 1)
MARTORELL	1 (Andalusia)
MOLINS	2 (Andalusia: 1/ Múrcia: 1)
EL PAPIOL	1 (Andalusia)

EL PRAT	5 (Andalusia: 4/Aragó: 1)
SANT ANDREU	1 (Andalusia)
SANT BOI	6 (Andalusia: 4/Castella-Lleó: 1/ Extremadura: 1)
SANT CLIMENT	1 (Andalusia)
SANTESTEVE	1 (Andalusia)
SANT FELIU	3 (Andalusia: 2/ Castella- La Manxa: 1)
SANT JOAN DESPÍ	2 (Andalusia)
SANT JUST	1 (Extremadura)
SANT VICENÇ	1 (Andalusia)
VILADECANS	3 (Andalusia)

D'entitats extremenyas se'n comptabilitzen 3; 2 són aragoneses, 1, castellana-lleonesa; 1, murciana, i 1, valenciana, totes elles funcionant el 1995. De les 2 gallegues i les 2 castellanomanxegues de què hi ha constància, han desaparegut la Irmandade Galega de Castelldefels i el Centro Castellano-Manchego d'Esplugues. La resta d'entitats són andaluses (55); d'aquestes es pot documentar l'any o dècada de fundació per a 28. El 1995, continuen existint 37 entitats andaluses (i la Coordinadora de Cornellà).

El quadre 2 informa de les entitats que s'han creat durant aquests últims 35 anys al Baix Llobregat, segons les comunitats autònomes d'origen i per dècades:

Entitats ètniques no catalanes

Ref. territorial	Sense 1960 1970 1980 1990 exist.					
	docum. 1969	1979	1989	1995	1995	
Andalusia	27	—	9	13	6	37
Aragó	—	—	1	1	1	2
Castella-La Manxa	—	—	—	2	—	1
Castella-Lleó	—	—	—	—	1	1
Extremadura	—	1	—	2	—	3
Galícia	—	—	—	2	—	1
Múrcia	—	—	—	—	1	1
País Valencià	—	—	—	1	—	1

Quadre 2

Malgrat que les dades de creació de les entitats, com ja he dit, no són completes, i no sempre del tot fiables, sí que tenen un valor orientatiu. En aquesta línia és interessant destacar que en el marc del context migratori dels anys seixanta, la Unión Extremeña de Sant Boi fou entitat pionera, ja que apareix els anys 1959-1960. En la dècada dels seixanta no es documenta l'existència de cap altra entitat ètnica a la comarca, però probablement degueren iniciar-se processos associatius que desembocaren en la creació de les entitats dels primers setanta. Es tractà d'entitats andaluses, i més concretament de penyes flamenques en la majoria dels casos. En la dècada dels setanta es documenta l'existència de 10 entitats, de les quals, en tots els casos, es coneix l'any concret de fundació (vegeu l'annex núm. 1). Si s'estudiés la seva dinàmica probablement s'arribaria a poder argumentar que l'associacionisme ètnic no català també formà part de l'àmplia dinàmica associativa que acompanya el procés de transició política cap a la democràcia.

Amb l'arribada de la democràcia a l'àmbit municipal, la dècada dels vuitanta foren anys d'esclat d'aquest associacionisme ètnic. Al Baix Llobregat es crearen 21 noves entitats, i possiblement moltes de les 27 entitats andaluses de les quals no es coneix la data de fundació,

Així doncs, és el municipi de Cornellà el que té un major nombre d'entitats ètniques no catalanes, però, en canvi, són Gavà i Sant Boi els que en presenten una major diversitat. A excepció de Sant Just, no hi ha cap municipi sense associacionisme andalús, que, a bastants pobles, és, alhora, l'únic que existeix. En el mapa de la comarca adjunt es pot observar millor com la localització d'aquest associacionisme ètnic es concentra, en general, en els municipis que ex-perimentaren un fort creixement demogràfic arran de l'última onada migratòria d'aquest segle.¹¹ No obstant això, Martorell o Molins, però sobretot el Papiol i Sant Esteve Sesrovires, no presentaven pas un creixement intercensal elevat el 1981, però sí que tenen entitats andaluses o murcianes.

En canvi, a Santa Coloma de Cervelló, que l'any 1981 formava part dels pobles amb un gran augment de població, les fonts consultades no informen de cap tipus d'associacionisme ètnic no català. D'altra banda, Esparreguera, amb un creixement demogràfic mitjà, sí que tenia una entitat andalusa els anys vuitanta (vegeu l'annex núm. 1); el mateix passa a Sant Climent, que el 1981 havia experimentat un creixement ben dèbil respecte del conjunt de la comarca. Aquestes constatacions reforçarien la idea que l'existència o no d'associacionisme ètnic no és fàcilment explicable des de consideracions estrictament demogràfiques.

Ara bé, aquestes 47 entitats a les quals em refereixo no són l'única expressió d'aquest associacionisme ètnic al Baix Llobregat. La seva vitalitat ja es posa de manifest treballant la suscinta però valuosa informació que les fonts ofereixen sobre els anys en què es crearen. En l'annex núm. 1 també es recull aquesta dada.

Des del 1959 fins avui, es pot documentar l'existència d'un total de 67 entitats ètniques no catalanes (i la Coordinadora d'Entitats Flamenques de Cornellà). Insisteixo, però, en que només a partir d'un treball de camp en profunditat es podria arribar a un bon coneixement del tema. D'aquest total de 67, per a 39 entitats es pot saber l'any de fundació¹² o, si més no, la dècada en què l'entitat va aparèixer, tot comparant la informació que ofereixen unes i altres fonts.

també varen crear-se en aquest període. Es tracta d'una eclosió que, a diferència dels anys setanta abraça un ampli ventall cultural, ja que no es circumscriu quasi exclusivament a l'associacionisme andalús, sinó que la majoria d'entitats d'altres arrels culturals apareixen al llarg dels anys vuitanta. Probablement, al Baix Llobregat -de la mateixa manera que succeí a l'Hospitalet- foren anys en què es normalitzà una intensa activitat cultural i festiva en els municipis, anys en què s'obren possibilitats d'accés periòdic a subvencions, en què apareixen perspectives per resoldre els problemes de locals, anys de formalitzacions legals, d'establiment de relacions amb l'Administració municipal, però també amb les conselleries pertinents dels governs de les diferents comunitats autònomes d'origen.

En definitiva, al llarg de la dècada, convergeixen un seguit de factors concrets que tenen relació amb el context polític més general i que contribueixen al fet que l'associacionisme ètnic no català assoleixi un notable grau de desenvolupament.

Aquesta embranzida perd intensitat els anys noranta. Potser assistim a un temps de consolidació d'aquest associacionisme. D'una banda, en l'efervescència de la dècada anterior van aparèixer entitats que avui ja no existeixen, fenomen que afecta quasi exclusivament l'emprenedor associacionisme andalús. Però d'altra banda un nombre important d'entitats, tant d'aquest origen cultural com d'altres, tenen ja 15, 20 i 25 anys d'història. Durant aquest primer quinquenni dels noranta, s'han creat 6 entitats andaluses i 1 de Castella-Lleonesa, associacionisme aquest que també a l'Hospitalet és de recent aparició.

APUNTS DESCRIPTIUS PER A UNA CARACTERITZACIÓ

És comú, en l'associacionisme ètnic no català a la comarca -tot seguint la mateixa pauta que altres tipus d'associacionisme- que l'àmbit territorial escollit per organitzar-se, a l'emigració, sigui el municipi de residència. Aquest comportament, aparentment tan «natural», no és traslladable com veurem més endavant a la referència territorial que s'adopta en relació amb la societat d'origen. Una sola excepció trenca l'adscripció municipal: l'entitat castellanomanxega que, ubicada a Sant Feliu, no s'atorga l'àmbit municipal per la seva actuació, sinó que opta per l'àmbit comarcal: el Centro Castellano-Manchego, del Baix Llobregat. En la mesura que no es té notícia de cap estructura de coordinació comarcal, es pot pressuposar que les interrelacions entre entitats de la mateixa cultura d'origen deuen tenir lloc a partir de les federacions i coordinacions existents a Barcelona ciutat. L'única coordinadora de què hi ha constància, la de les entitats flamenques a Cornellà, també es circumscriu al territori municipal, però

organitza el prestigiós Festival Flamenc de Cornellà, que ha assolit una rellevant projecció general. D'altra banda, la Asociación Cultural Gallega Rosalía de Castro (també ubicada a Cornellà), organitza un premi de poesia en llengua gallega del qual es realitza una amplíssima difusió. Entre els concursants hi ha poetes residents a diferents països d'Europa i Amèrica. Tret d'aquests casos -que depassen l'àmbit pròpiament comarcal- no sembla haver-hi altres projectes per incidir específicament en el conjunt de la comarca.¹³

De totes maneres per poder arribar a aquesta conclusió caldria estudiar la projecció que algunes entitats donen a les seves activitats i els resultats que n'obtenen. Dic això perquè la BIC 95 informa de l'àmbit d'acció preferent que s'atribueix cada entitat. La gran majoria opta pel pròpi municipi d'ubicació. Però a més dels dos casos de Cornellà als quals acabo de referir, hi ha 1 entitat que manifesta voluntat de projecció estatal (el Centro cultural Andaluz Vicente Aleixandre) i 6 entitats amb voluntat de projecció comarcal (la Casa de Andalucía de Castelldefels, la Casa de Sevilla, el Centro cultural Andaluz i la Unión Extremeña de Sant Boi, la Peña Cultural Andaluza El Pansequito de Sant Joan Despí i la Peña Cultural Recreativa Los Cabales de Cornellà). De les referències que la base de dades ofereix sobre les activitats de les entitats no es poden detectar uns o altres àmbits de projecció.

El focus central, pel que fa a l'activitat de totes les entitats ètniques, són les manifestacions culturals en relació amb les seves cultures d'origen. La vessant més comuna d'aquesta línia d'activitats passa per la música, el cant i el ball. Per poder gaudir d'autonomia, és pressuposable que també al Baix Llobregat cada entitat procuri tenir els propis grups de dansa, de música, amb bons cantants. Aquest objectiu no és fàcilment assolible perquè des de les necessitats d'espai per assajar, passant per les importants despeses que comporta el vestuari, fins a la pròpia formació i manteniment d'un quadre de ball, d'una rondalla, etc., les dificultats s'acumulen una darrere l'altra. Les entitats miren de fer-hi front mobilitzant el ventall de capacitats i coneixements dels nuclis més actius de persones associades, que desenvolupen un intens treball voluntari. Paral·lelament, procuren programar tallers, cursos, grups de formació en relació amb aquelles activitats artístiques i folklòriques. La diversitat de col·laboracions que requereix el desenvolupament d'aquesta línia d'actuació explica que acostumin a ser les activitats amb un major caràcter integracional. Es pot considerar que les entitats han assolit un notable grau de consolidació, quan, en aquests terrenys disposen dels seus propis recursos. Al mateix temps, es troben en condicions de col·laborar en les programacions d'altres entitats així com en les activitats municipals per a les quals se les requereixi.

La difusió de la cultura d'origen adopta també altres formes, com ara exposicions, conferències, debats, activitats literàries, però sobretot pràctiques festives específiques on la gastronomia acostuma a jugar un paper important.

Unes o altres formes de religiositat poden acompanyar l'activitat festiva, especialment en ocasions solemnes; o fins i tot, es constitueixen en nucli aglutinador del quefer públic quan es tracta d'entitats que s'han organitzat entorn d'una devoció religiosa concreta o d'una celebració com la Setmana Santa.

Festejar el dia de cada comunitat autònoma d'origen és avui una pràctica generalitzada, que de segur també es dona al Baix Llobregat. S'acostumen a combinar celebracions d'àmbit local o intern i activitats centrals organitzades des de les federacions o coordinacions generals, tot constituint el moment per excel·lència en què es promouen les relacions interètniques, en un marc de reafirmació ètnica.

La majoria d'entitats de la comarca desenvolupen una altra línia d'actuació adreçada a promoure les relacions i la convivència entre els seus associats, que pot adoptar formes diverses i regularitats diferents (excursions, àpats, etc.). Al voltant de les festes tradicionals del calendari anual, sovint es programa algun tipus de trobada festiva col·lectiva (castanyada, Nadal/Cap d'any/Reis, carnaval, revetlles estiuenques i festes majors). De vegades entorn d'aquestes celebracions, l'entitat participa en les programacions que tenen lloc en el municipi, i possiblement també al Baix Llobregat; es deu poder parlar d'una predisposició creixent a tenir presència en les activitats culturals i ciutadanes en general, si s'ofereixen els canals apropiats.

Finalment, algunes entitats realitzen activitats que d'entrada no semblen directament vinculades a la seva cultura d'origen. Em refereixo a tallers d'arts plàstiques, a grups de teatre, a activitats esportives. No és un fet gaire comú, com tampoc ho són la difusió de la cultura catalana o la programació de cursos de català que algunes entitats duen a terme.

El nombre de socis de les entitats i la titularitat dels locals que s'ocupen són dades que ajuden a complementar aquestes referències genèriques a les línies d'actuació de l'associacionisme ètnic no català a la comarca. Les fonts consultades permeten conèixer que, el 1995, 4 entitats sobrepassen els 500 socis i sòcies: Hermandad de las Santas Alodia y Nunilón de Cornellà, Casa de Andalucía de El Prat, Unión Extremeña de Sant Boi i Asociación Cultural Galega Rosalía de Castro (aquesta molt per sobre dels 600). La resta d'entitats no andaluses es mouen entre els 150 i els 250 socis, aproximadament.¹⁴ Pel que fa a les altres entitats andaluses, 11 tenen entre 250 i 500 persones associades,

i 5 es situen entre les 150 i les 250, la resta es troba per sota dels 150 socis, o no se'n té informació.

Per valorar millor aquestes quantitats, cal tenir en compte que el component familiar és el més generalitzat en l'associacionisme de què tractem i ben sovint és una única persona per família la que cotitza i es pot comptabilitzar, per tant, com a associada. De tota manera, les modalitats són diverses, ja que a cops ambdós membres de la parella es registren com a socis i la quota continua sent única per família. És bastant comú que fins i tot els estatuts arribin a preveure alguns drets per als familiars no associats. És a dir, de manera freqüent, els col·lectius en què es sustenta quotidianament l'activitat d'aquestes entitats ètniques sobrepassa el nombre de persones que consten com a associades.

Probablement les dades concretes sobre les quotes mostrarien diferències significatives. Ho plantejo simplement com un interrogant, suggerit per les diverses condicions en què unes i altres entitats gaudeixen dels seus locals, 18 entitats andaluses s'ubiquen en locals cedits pels seus ajuntaments (11 casos), per les parròquies (4 casos) o per persones particulars (3 casos). En règim de lloguer es troben un total de 9 entitats andaluses i 8 entitats no andaluses. I són 6 les entitats propietàries del seu local.¹⁵ Malgrat la limitada informació a l'abast per esbossar una caracterització de l'associacionisme ètnic no català al Baix Llobregat, el que sí que es pot afirmar és que estem davant de dinàmiques associatives diverses, i que el ventall de recursos, d'activitats i de programes que desenvolupen unes o altres entitats en són un reflex genuí. Precisament per això, sense un coneixement concret de les entitats de la comarca, manquen importants elements d'anàlisi per anar més enllà del que he presentat en aquestes suscintes consideracions.

ALGUNS TRETS DISTINTIUS DE L'ASSOCIACIONISME ÈTNIC NO CATALÀ

Si des de l'àmbit municipal -el que a l'emigració s'escull com a referent territorial- comparem la distribució i les definicions que adopten les entitats ètniques no catalanes al Baix Llobregat, es poden proposar tres tipus de constatacions, a les quals tot seguit em referiré més detalladament:

- 1) Aquestes entitats es reparteixen de forma molt desigual entre el conjunt de municipis de la comarca.
- 2) Les proporcions entre entitats d'unès i altres cultures d'origen són molt diferents.
- 3) Les entitats adopten denominacions diverses segons que siguin unes o altres les seves cultures d'origen.

Seria obvi assenyalar que perquè es creïn entitats ètniques no catalanes, cal que hi hagi població d'origen no català.

No és infreqüent escoltar que partint d'aquesta obvietat es passi a afirmar que a més immigració, més entitats ètniques. Aquesta argumentació -que ja he qüestionat en relació amb els percentatges de població immigrada i amb els graus de creixement demogràfic al Baix Llobregat- tampoc sembla de gaire utilitat quan s'intenta aplicar a escala municipal, perquè ràpidament apareixen anomalies de difícil argumentació.

Sí que és cert que en quasi tots els municipis que l'any 1981 presentaven les taxes més altes de creixement demogràfic per immigració, hi ha entitats ètniques no catalanes.¹⁶ No obstant això, la diversitat d'entitats ètniques no catalanes no creix en cada municipi en concordança amb el nombre d'habitants d'unes i altres procedències. En l'annex núm.2, es presenten les dades del cens de població del 1991 de cada municipi de la comarca, segons el lloc de naixement. Considerant els municipis a partir de 15.000 habitants, només en el cas de l'origen Valencià es dona una correlació clara. comparant la proporció d'habitants que en cada municipi procedeixen del País Valencià, Gavà és el municipi en què el percentatge del col·lectiu d'origen valencià és relativament més alt (2,17%) i és l'únic poble que té una entitat valenciana. Aquesta correspondència no és aplicable a cap altre origen.

El col·lectiu d'origen murcià, per exemple, també amb una única entitat a la comarca, assoleix un lleuger avantatge relatiu a Gavà (2,90%), però és a Molins (2,66%) on es funda l'Agrupación Lorquiana. El col·lectiu d'origen gallec, que s'organitza a Cornellà (1,84%) i ho havia fet a Castelldefels (1,70%), és en canvi percentualment superior a Esplugues (2,31%). Sant Boi és el municipi amb una major proporció de persones nascudes a Extremadura (7,58%) i allí s'ubica la Unión Extremeña de Sant Boi; però en canvi, Sant Just té una Casa d'Extremadura només amb un 2,96% d'habitants d'origen extremeño, molt per sota de municipis com Cornellà (6,72%), Sant Joan Despí (6,24%) o el Prat (5,69%), que no tenen cap entitat extremeña. El mateix passa en el cas de l'origen aragonès. A Castelldefels no hi ha cap entitat aragonesa, i és el municipi de la comarca on el col·lectiu és, comparativament parlant, superior. Sant Feliu té una proporció relativament inferior d'habitants d'origen castellano-manxec que Cornellà o el Prat, però és allí on s'ubica l'entitat. Per contra, l'associacionisme castellano-lleonès s'inicia a Sant Boi, presentant aquest col·lectiu contingents relativament més nombrosos a Sant Feliu, entre altres municipis.

En el cas del col·lectiu d'origen andalús, els contrastos entre nombre d'habitants per municipi i nombre d'entitats són més manifestos, si es vol. Sant Andreu de la Barca és el poble del Baix Llobregat que té una major proporció relativa d'habitants nascuts a

Andalusia (28,83%), però només té una entitat andalusa, igual que Molins, per exemple, amb un 14,84% de persones d'origen andalús. Per contra, a Cornellà, amb un contingent nascut a Andalusia que representa el 26% dels efectius del municipi, hi ha 9 entitats andaluses. Sant Joan Despí (26,52%) només, té 2 entitats andaluses; Sant Vicenç (25,21%), 1 o Viladecans (24,64%), 3. I així es podria continuar citant exemples contrastats. Si insisteixo en aquest tema és perquè l'explicació que relaciona volum de població immigrada i associacionisme ètnic és molt recurrent i està fortament interioritzada en les argumentacions que es tendeixen a proposar des d'àmbits molt diversos. Però quan es treballen les dades concretes, aquesta línia de reflexió és difícilment sostenible.

En els últims anys s'ha replantejat el paper rellevant que pot tenir la segregació espacial en els estudis sobre les relacions que la població immigrada estableix en la societat en què s'assenta.¹⁷ Seria interessant investigar a la comarca si en situacions de segregació espacial manifesta la població immigrada tendeix més a desenvolupar estratègies associatives respecte de les seves cultures d'origen.

La concertació en l'espai, no necessàriament segregat, de persones/famílies immigrades del mateix origen també podria aparèixer com un camí per analitzar el desigual nombre d'entitats d'unes i altres cultures i la seva peculiar distribució en el territori. Més concretament, l'agrupament en l'espai de famílies originàries de les mateixes comarques o pobles apareix com una via fecunda d'anàlisi. En aquest tipus de model migratori es donen millors condicions perquè la xarxa de relacions socioculturals de partida es recreïn a l'emigració amb les adaptacions necessàries que el nou entorn requereix.¹⁸

De moment, però, preguntes com per què només hi ha entitats aragoneses al Prat i a Gavà; per què Cornellà és l'únic municipi en què trobem associacionisme gallec; per què a Sant Andreu de la Barca o a Sant Vicenç dels Horts només hi ha una entitat andalusa etc.; són de difícil resposta en l'actual estadi d'investigació de l'associacionisme ètnic no català al Baix Llobregat. En alguns casos, l'anàlisi històrica podria aportar elements. Si l'emigració dels anys seixanta s'hagués trobat un substrat cultural general en el mateix municipi per l'onada migratòria del primer terç d'aquest segle, aquest factor podria contribuir a la creació de noves entitats ètniques, en un context diferent.

De totes maneres, ni la segregació espacial ni els diversos models migratoris apareixen com a hipòtesis útils per analitzar l'extensió que l'associacionisme andalús presenta en relació amb la resta d'associacionisme ètnic. És entorn del que més es tendeix a fonamentar aquella

relació entre població immigrada i entitats ètniques no catalanes, que he intentat qüestionar àmpliament. La immigració de procedència andalusa és sens dubte la més nombrosa en l'onada migratòria dels anys seixanta¹⁹ i les entitats ètniques andaluses superen avui abastament en nombre, tant al Baix Llobregat com a l'Hospitalet, la resta d'entitats ètniques no catalanes. Probablement, el major nombre d'entitats andaluses està posant sobre la taula una diferent estratègia d'adaptació cultural a l'emigració, per part dels sectors andalusos més actius ètnicament parlant.²⁰ Les dades que tenim del Baix Llobregat permeten endinsar-nos en una línia d'anàlisi interessant.

Des d'una lectura atenta de l'annex núm. 1 és constatable la diversitat de denominacions que adopten les entitats ètniques no catalanes. Tenint en compte el conjunt d'entitats d'unes i altres cultures d'origen, la varietat de les denominacions es pot resumir entorn de tres aspectes. D'una banda, hi ha diferències pel que fa al referent territorial pel qual opten autodefinir-se unes i altres entitats, en relació amb la seva cultura d'origen. A títol d'exemple, Casa de Aragón es refereix a la comunitat autònoma d'origen, és a dir, al conjunt del territori que té adscrit la cultura aragonesa; Casa de Granada circumscriu l'al·lusió territorial a la província on es va néixer; Asociación Hijos de Almachar localitza la menció a un poble de la província de Màlaga.

D'altra banda, hi ha entitats que primen en la seva denominació l'activitat concreta per la qual han decidit organitzar-se; Hermandad Ntra Sra. del Rocio, Hermandad del Santo Cristo, Tertulia Flamenca Cultural Recreativa de Andalucía, etc. I finalment, algunes entitats adopten noms de personatges de la seva cultura d'origen que s'han distingit per la seva activitat artística, política, etc., i als quals es pot atorgar el qualificatiu de símbols culturals: Asociación Cultural Rosalía de Castro, Centro Extremeño en Cataluña Muñoz Torrero, Peña Cultural Recreativa Andaluza Juan Peña, El Lebrjano,²¹ etc.

Aquest ventall de denominacions constitueix, en certa manera, un aparador sobre com uns i altres associacionismes ètnics treballen, a l'emigració, l'adscripció a la seva cultura d'origen.

Pel que fa a l'associacionisme andalús, es podria argumentar que per la seva magnitud no es pot encasellar en un única denominació, com ara Casa de Andalucía. Si en un mateix municipi hi ha diferents entitats andaluses, calen altres noms.

L'associacionisme andalús opta reiteradament per definir-se entorn de referències territorials de menor abast que la regió o el preponderant de la seva cultura d'origen: el flamenc, si avui en dia, llegint la llista

d'entitats (annex núm. 1) trobem sovint els termes *andaluza*, *cultural*, *recreativa*, acompanyant i ampliant denominacions més específiques, cal tenir en compte que la formalització de relacions federades o coordinades a Catalunya i de relacions amb els governs autònoms de les societats d'origen ha comportat, de vegades, alguns afegitons als noms inicials de les entitats.

Aquella variabilitat de denominacions posa de manifest que l'associacionisme andalús a l'emigració no cobreix les seves expectatives entorn d'una única entitat per municipi que es plantegés diversificar les seves activitats segons els interessos d'uns i altres col·lectius de socis i sòcies reals o potencials. El Centro Extremeño Muñoz Torrero, per exemple, organitza la seva programació dedicant uns dies concrets, al llarg de l'any, a les celebracions pròpies d'uns o altres pobles d'Extremadura, activitats que en algunes de les seves vessants són obertes, i en d'altres reuneixen més exclusivament les persones del poble en qüestió. Es tracta d'estratègies diferents d'uns i altres associacionismes ètnics a l'emigració.

Els associacionismes extremeño, gallec, aragonès o castellà tendeixen a concentrar la seva activitat entorn d'una única entitat per municipi i la seva referència territorial és sempre la regió d'origen. A cap poble de la comarca (i tampoc a l'Hospitalet) trobem, per exemple, La Casa de Badajoz, de Lugo, de Teruel o de Valladolid; ni tampoc hi ha cap entitat que es refereixi a un poble d'origen concret, d'aquelles regions o comunitats autònomes.²² Quan s'adopta el nom d'una persona rellevant, es tracta de referents simbòlics del conjunt de la cultura d'origen. De fet, estem davant d'estratègies associatives que es defineixen vetllant sempre perquè en la societat a la qual han emigrat se les identifiqui en relació amb el conjunt del territori que aquesta abraça.

Probablement, aquesta opció es reforça amb el fet que la seva organització sigui única -una sola entitat- en el municipi de residència, és a dir, en l'àmbit escollit com a referent territorial a l'emigració.²³ Quan una entitat andalusa adopta un nom de persona, sempre acostuma a ser una penya flamenca. Aquesta opció penso que es relaciona amb el fet que quan els aficionats al flamenc s'organitzen, tendeixen a fer-ho entorn de la preferència per un estil personal d'interpretació. Aquest funcionament és de llarga tradició a Andalusia i, de fet, la història del flamenc s'elabora en el marc de xarxes familiars territorials. Donada la universalitat del flamenc com a art, aquestes preferències manifestes també es troben més enllà de contextos migratoris. Només alguns artistes excepcionals aconsegueixen ser reconeguts indiscutiblement pels seguidors de totes les formes d'interpretar el flamenc. El cas més recent seria el del malauradament desaparegut Camarón, Camarón de la

Isla. Es podria dir, doncs, que d'alguna manera, en el cas de l'associacionisme andalús, quan s'opta pel nom d'alguna persona rellevant, també es busca una discriminació específica en el marc de la cultura d'origen, tal com passa en relació amb el referent territorial.

En la mesura que una de de les opcions que practica reiteradament l'associacionisme andalús és la d'organitzar-se segons el poble d'origen,²⁴ es podria pensar que el sentiment d'identitat en relació amb el poble és més fort entre la immigració d'origen andalús que entre altres col·lectius immigrants.²⁵ La simple convivència amb persones immigrades qüestionaria aquesta idea, ja que per a tothom el poble d'origen és una referència molt important a l'emigració, sobretot si s'ha continuat en contacte. Però només cal recordar l'estratègia que desenvolupa el Centro Extremeño Muñoz Torrero pel que fa a les celebracions dels pobles tracten igual, a l'emigració, la diversitat associativa que les manifestacions culturals generen en totes les societats i cultures no tracten igual, a l'emigració, de la diversitat associativa que les manifestacions culturals generen en totes les societats i cultures d'origen. Molt possiblement, també al Baix Llobregat, els associacionismes aragonés, castellans, gallec, etc., desenvolupen estratègies singulars en relació amb els sentiments d'identitat més localment focalitzats, en el marc d'una única entitat ètnica.

No és només d'una única línia argumental que es deixa analitzar de manera plausible aquesta diferent adscripció territorial en relació amb la societat de procedència. Apuntar només aquí que l'estudi de les interrelacions entre els bagatges socioculturals d'origen d'uns i altres col·lectius immigrants i les condicions en què s'han desenvolupat els seus processos d'adaptació a la societat catalana, pot generar hipòtesis interessants, partint que difícilment s'activen processos d'etnicitat si no es dona un marc de relacions interètniques. I Catalunya es perfila com a marc idoni.

Pel que fa a organitzar-se entorn d'una manifestació cultural o artística concreta, és una estratègia associativa que només adopta l'associacionisme andalús. Ja m'he referit al flamenc, i d'altra banda, són ben conegudes les Hermandades Rocieras o les Confrarias de Semana Santa. A cops, el nom de la manifestació cultural es combina amb la referència territorial del poble d'origen (Centro Cultural Andaluz Los Romeros de La Puebla); o senzillament la devoció religiosa emblemàtica del poble o comarca d'origen ha estat l'aglutinant per associar-se: Hermandad de la Coronada o Hermandad de las Santas Alodia y Nunilón, la primera de la muntanya de Huelva i la segona dels pobles de Huéscar i la Puebla de Don Fadrique de la província de Granada.

No penso que sigui un camí profitós endinsar-se en

valoracions sobre la major o menor importància o consolidació de les manifestacions culturals d'unes i altres cultures. En totes les cultures de la península existeixen formes associatives de llarga tradició en relació amb la Setmana Santa o a devocions als sants o santes patrones, per només citar dos exemples. Per què unes es reproduïxen a l'emigració i d'altres no, és un interrogant la resposta del qual penso que requeriria aprofundir, entre d'altres, en temes relacionats amb aquells bagatges socioculturals diversos amb els quals els col·lectius immigrants compten segons les seves diferents cultures d'origen, en l'estudi de dinàmiques històricopolítiques de gran abast, etc.

No com a única via d'anàlisi, però sí que penso que seria imprescindible la que treballa quines interrelacions s'han donat històricament entre unes i altres cultures i l'Estat;²⁶ és a dir, quin paper ha jugat l'Estat en la projecció o fins i tot apropiació, d'unes i altres manifestacions culturals; i quin paper, i quines opcions-decisions, respecte del que simbolitza la seva identitat ètnica pren els poders polítics d'unes i altres comunitats autònomes. Només per posar dos exemples; la projecció pública d'El Rocío més enllà d'Andalusia és bastant recent; o la mateixa operació que a Catalunya s'està endegant respecte de la cultura castellera. Als anys seixanta no hi havia a Catalunya hermandades rocieras i sí que s'hi estaven creant penyes flamenques. A Andalusia, ambdós associacionismes són de llarga tradició. Als anys vuitanta, a Catalunya, proliferen les hermandades rocieras i als noranta El Rocío s'està convertint en una altra gran manifestació cultural andalusa a l'emigració.

Només des de l'anàlisi de la nomenclatura de l'associacionisme ètnic no català al Baix Llobregat, no es poden fer, amb una certa consistència, consideracions respecte de les especificitats dels associacionismes no andalusos. L'estudi d'aquest fenomen a l'Hospitalet permetria plantejar que es donen diferències interètniques. Caldria entrar en la història, el funcionament, les línies d'actuació, etc, de cada entitat per tractar el tema, i no es disposa d'aquesta informació per a les entitats del Baix Llobregat.

El treball de camp a l'Hospitalet posa de manifest que una cosa són els factors singulars que acompanyen la decisió de crear una entitat ètnica, en tal moment concret i en tal espai concret, factors en què intervé amb força la casualitat, aquelles casualitats de la vida que fan tan interessants les biografies de les persones. I una altra cosa són les condicions més generals que afavoreixen aquests processos associatius. Perquè un seguit de circumstàncies concretes desencadenin processos associatius, hi ha d'haver un context històric que ho propiciï. El que no és una casualitat és que les entitats ètniques no catalanes emergeixin amb força a

Catalunya, als anys vuitanta. No és aquest l'espai per entrar a debatre aquests elements generals. Però d'alguna manera es podria dir que els anys vuitanta, a l'Estat espanyol, es «naturalitza» la particularitat, obrint portes a l'emergència de processos d'ètnicitat, enfront de l'impecable i excoent nacionalisme espanyolista dominant durant el franquisme. En aquest marc, l'especificitat del context català contribueix decisivament al fet que aquells col·lectius d'immigrats que més contemporàniament han continuat atorgant vigència a l'emblemàtica idea de Catalunya com a cruïlla de cultures, i que romanien en l'anonimat pluricultural, decideixin donar-se noms i cognoms.

Entre els aspectes concrets i els més generals, hi ha un nivell d'anàlisi que delimita l'associacionisme ètnic com a objecte d'estudi, i entorn del qual he intentat, si més no, posar a debat algunes idees. La innegable incidència social i cultural d'aquest associacionisme en la Catalunya d'avui, les seves interrelacions amb les actuacions d'uns i altres poders polítics, la diversitat de la pluriculturalitat com a perspectiva social, així com la polèmica que acostuma a suscitar i els estereotips i prejudicis que sovint l'envolten, serien alguns dels arguments, entre d'altres, que posarien de manifest l'interès que pot tenir l'estudi del tema, tant des d'unes com des d'altres disciplines de les ciències socials.

ANNEX

NÚM.1

ENTITATS ÈTNIQUES NO CATALANES DEL BAIX LLOBREGAT: 1960-1995²⁷

(organitzades segons cultura comunitat autònoma de referència; indicant municipi d'ubicació. L'asterisc (*) indica que l'entitat existeix l'any 1995. Quan està documentat l'any concret de fundació es detalla)

Fonts:

- Guia del Centre d'Identitat Nacional i Regional. Diputació de Barcelona, 1992.
- Cens d'entitats encarregat pel Centre de Promoció per la Cultura Popular i Tradicional Catalana de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya, al Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat (en procés d'actualització el 1995).
- Base de dades BIC 95, del Consell Comarcal del Baix Llobregat (Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat).
- Informació oral (Ajuntaments, entitats).

ANDALUSIA

- Casa de Andalucía -Castelldefels (*)
- Hermandad del Cristo de la Paz -Castelldefels (*)
- Peña C.R.²⁸ Hermanas de España -Castelldefels
- Asociación Hijos de Almachar (1978) -Cornellà (*)

- Casa de Andalucía -Cornellà
- Centro Andalúz Blas Infante (1984) -Cornellà (*)
- Coord. de Entidades Flamencas (1983) - Cornellà (*)
- El Fosforito -Cornellà
- Gruta de las Maravillas (1989) -Cornellà (*)
- Hermandad de la Coronada en Cataluña -Cornellà(*)
- Hermandad de las Santas Alodia y Nunilón -Cornellà(*)
- Hermandas Ntra Sra del Rocío (1982) -Cornellà (*)
- Peña ATC Minas (1984) -Cornellà (*)
- Peña C. Andaluza Curro de Utrera -Cornellà
- Peña C. Andaluza «Los Aficionados» (1970) - Cornellà(*)
- Peña C. R Los Cabaes (1973) - Cornellà (*)
- Peña R. C José Meneses -Cornellà

Peña C. R Sánchez Molina -Esparreguera

- Asociación C. Andaluza (1988) -Esplugues (*)
- Centro C. andaluz Plaza de Macael (1991) -Esplugues(*)

- Casa de Andalucía -Gavà (*)
- Hermandad de la Virgen de los Dolores -Gavà (*)
- Hermandad del Santo Cristo -Gavà (*)

Casa de Andalucía (1978) -Martorell (*)

- Casa de Andalucía (1995) -Molins de Rei (*)
- Peña C.R y Flamenca Antoñita la Salinera -Molins de Rei
- Peña C.R Juan Peña. El Lebrijano (1976) -El Papiol (*)

- Casa de Andalucía (1985) -El Prat de Llobregat (*)
- Casa de Cádiz -El Prat de Llobregat (*)
- Casa de Sevilla -El Prat de Llobregat (*)
- Centro Andaluz Los Romeros de la Puebla -El Prat de Llobregat
- Peña C. La Bota -El Prat de Llobregat (*)

- Casa de Andalucía -Sant Andreu de la Barca
- Tertulia Flamenca R. de Andalucía -Sant Andreu de la Barca
- Peña Sevillista La Giralda (1989) -Sant Andreu de la Barca (*)

- Casa de Andalucía -Sant Boi
- Casa de Sevilla (1973) -Sant Boi (*)
- Casa de Granada (1985) -Sant Boi (*)
- Casa de Cádiz -Sant Boi (*)
- Centro Andalúz Bar Luna -Sant Boi
- Centro C. andalúz -Sant Boi (*)
- Peña C. de Andalucía Los Juanes (1979) -Sant Boi

Grup de Sevillanes «La Moreneta» -Sant Climent de Llobregat (*)

Entitat Cultural Flamenca (1994) - Sant Esteve Sesrovires (*)

Dossier

Hermandad Ntra. Sra de la Salud - Sant Feliu de Llobregat (*)

Peña C.R Luis de Córdoba (1974) -Sant Feliu de Llobregat (*)

Peña C.R Flamenca de la Fragua de la Heredia -Sant Feliu de Llobregat

Centro Vicenté Aleixandre (1986) -Sant Joan Despí (*)

Peña C. Andaluza Pansequito (1974) - Sant Joan Despí(*)

Peña Sanjuanista El Rincón el Rincón de San Juan Despí

Casa de Andalucía -Sant Vicenç dels Horts (*)

Peña C.R Ricardo de Málaga -Sant Vicenç dels Horts

Dossier

Casa de Andalucía -Viladecans (*)

Centro C.R Sierra Norte (1992) -Viladecans (*)

Peña de Arte y Cultura El Cabrero -Viladecans

Peña Bética -Viladecans (*)

ARAGÓ

Casa de Aragón (1979) -Gavà (*)

Casa de Aragón (1981) El Prat (*)

CASTELLA-LLEÓ

Centro Castellano-Leonés -Esplugues

Centro Castellano-Manchego del Baix Llobregat (1987) -Sant Feliu (*)

EXTREMADURA

Centro Extremeño en Catalunya Muñoz Torrero (1989) -Esplugues (*)

Unión Extremeña de Sant Boi (1959) (*)

Casa Regional de Extremadura (1983) -Sant Just (*)

GALÍCIA

Irmandade Galega -Castelldefels

Asociación C. Galega Rosalía de Castro (1980) -Cornellà (*)

MÚRCIA

Centro Reg. de Murcia-Agrupación Lorquina (1991) -Molins de Rei (*)

	Cataluny	restes Estal	Andalusa	Aragó	Astúries	Bascos	Canàries	Cantàbria	Castela-M	Castela-L	P. Valencià	Extremadura	Galícia	Madrid	Múrcia	Navarra	País Basc	Riça	Ceuta/Melilla	estranger
Baix Llobregat	352952	246710	129682	12546	1315	726	407	961	21517	16937	8516	28491	8168	3561	8806	930	14117	653	2077	10530
Abdera	3131	2251	1120	111	20	8	6	31	233	191	70	210	113	49	53	5	12	0	19	82
Begues	1619	375	158	39	6	5	1	8	20	45	10	35	9	15	12	4	8	0	0	35
Castelldefels	17844	13038	6382	1036	152	92	51	62	828	1043	620	723	563	524	488	63	257	63	91	2135
Castellví de Rosanes	481	168	68	15	2	2	0	2	17	7	14	13	14	4	8	0	2	0	0	12
Cervelló	3995	1235	553	96	8	11	6	4	75	90	82	78	57	47	79	7	25	8	6	159
Collbató	790	254	146	12	3	1	1	5	17	19	18	16	6	2	3	0	4	0	1	30
Corbera de Llobregat	3928	1296	673	109	17	12	4	10	81	81	79	41	61	38	43	13	29	13	12	100
Cornellà de Llobregat	42732	41277	22134	1838	133	46	49	122	3690	3006	929	5710	1566	349	1024	113	122	98	348	918
Espaniguera	8386	4084	2580	195	29	12	11	21	222	252	109	309	83	64	131	12	27	8	19	142
Espiguera de Llobregat	27228	20224	9284	1303	108	67	43	108	1959	1881	577	2454	1118	352	567	93	124	72	114	858
Gavà	20728	14101	7640	849	70	42	22	50	1037	685	766	1025	386	223	1021	38	80	58	109	375
Martorell	10555	5747	2964	390	42	11	14	97	490	457	314	360	162	84	198	45	28	30	61	351
Molins de Rei	12421	5262	2648	318	23	21	2	19	533	300	245	410	108	60	475	16	20	10	54	157
Olesa de Montserrat	9711	4853	3115	275	10	15	9	26	419	236	264	229	90	53	131	12	25	10	36	296
Pallejà	4112	2372	1470	131	8	9	4	13	235	74	90	152	40	39	72	7	14	3	11	115
Papiol, el	2208	1074	580	66	6	4	0	2	83	57	64	50	33	23	93	2	2	6	3	45
Praet de Llobregat, el	36399	26905	13041	1099	188	91	46	108	3064	1854	1036	3660	859	406	824	143	166	49	291	1017
Sant Andreu de la Barca	7849	8481	4174	210	29	17	4	32	380	458	142	559	160	62	128	25	48	6	47	145
Sant Boi de Llobregat	44513	32491	16106	1307	158	69	47	66	2649	1961	912	5911	812	391	1361	130	94	80	437	920
Sant Climent de Llobregat	1699	570	252	34	0	4	4	2	60	50	51	48	14	9	34	1	3	1	3	20
Sant Esteve Sesrovires	1823	771	389	58	18	5	2	10	46	47	42	54	37	11	25	9	10	8	0	48
Sant Feliu de Llobregat	21109	15213	7678	789	81	24	12	60	1822	1579	464	1576	407	201	491	33	97	32	87	286
Sant Joan Despl	13521	11173	6625	406	42	32	7	11	841	569	257	1559	318	127	230	24	50	10	65	283
Sant Just Desvern	8667	3273	1156	357	34	31	16	25	234	280	219	370	191	93	141	33	46	21	26	531
Sant Vicenç dels Horts	12417	7993	5253	250	21	19	3	13	659	241	165	725	171	63	269	34	27	12	68	426
Santa Coloma de Cervelló	2281	695	278	68	3	3	3	1	85	32	43	78	41	10	51	7	7	2	3	54
Torrelles de Llobregat	1904	409	168	27	8	4	1	2	30	24	39	39	26	5	21	5	4	2	4	39
Valherna	4298	2138	1147	112	10	11	5	7	136	165	82	222	80	36	91	7	12	3	12	134
Viladecans	26803	20885	11900	1066	106	58	34	44	1812	1250	813	1875	643	221	742	49	74	48	150	806

NOTES

(1) Agraeixo a la Dra. Teresa San Roman les moltes idees que des de fa anys m'ha suggerit en relació amb els temes d'etnicitat, i al Dr. Carles Santacana, l'assessorament en relació amb aquest article.

(2) Aquest model associatiu també apareix en altres zones urbanes de Catalunya, com ara a Lleida, a Tarragona, a alguns municipis de la costa, etc. Vegeu: *Guia dels centres d'identitat nacional i regional*, Diputació de Barcelona, 1992.

(3) L'antropòloga Juana Ibáñez és autora d'una de les úniques monografies sobre associacionisme andalús a Catalunya, malauradament encara inèdita: *L'Hospitalet: un estudio antropológico del asociacionismo andaluz*, 1992, mecanoscrit a l'Arxiu Històric o al Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

(4) Es pot consultar a l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat. Agraeixo com se m'en va facilitar la consulta.

(5) Agraeixo també les col·laboracions amb què vaig comptar per accedir a aquest cens.

(6) Agraeixo l'atenció rebuda per part de treballadores i treballadors dels departaments de Cultura dels Ajuntaments de Castelldefels, Esplugues, Gavà, El Prat, Sant Boi i Sant Feliu i especialment als senyors M. Salmerón i M.A. Urtaún dels ajuntaments de Cornellà i Molins, respectivament. També dono les gràcies a les persones de l'Hermandad de las Santas Alodia y Nunilón de Cornellà de la Casa de Cádiz de Sant Boi i de la Casa de Andalucía de Gavà, que em van proporcionar la informació que sol·licitava.

(7) Cens del 1991. Institut d'Estadística de Catalunya.

(8) Agraeixo la col·laboració amb la què he comptat per part del Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

(9) En aquests recomptes no estan incloses les entitats taurines, que al Baix Llobregat són 3 i a l'Hospitalet també.

(10) Aquesta entitat, Centro Extremeño en Cataluña, Muñoz Torrero, no es pot considerar exclusivament d'Esplugues. Està ubicada al barri de Can Vidalet d'Esplugues, just a la frontera (Pl. de la bòbila) amb el barri de Pubilla Cases de l'Hospitalet. I sempre es troba també comptabilitzada en els censos d'entitats de l'Hospitalet.

(11) Pels índexs de creixement demogràfic, vegeu *Quaderns del Baix núm. 5*, DDE, Ajuntament de l'Hospitalet. He cercat dades del cens del 1981, perquè és l'últim afectat per l'onada immigratòria que s'aturava a la segona meitat de la dècada dels setanta.

(12) El cens d'entitats del CPTPC usa el criteri d'antiguitat, i la BIC 95 ressenya la data de legalització. A cap de les dues fonts, però apareix sempre ressenyada aquesta dada.

(13) El treball de camp que duc a terme a l'Hospitalet posa de manifest que si que hi ha relació i formes de col·laboració entre entitats de l'Hospitalet i el Baix Llobregat.

(14) A excepció del Centro Castellano-Leonés, que no arriba als 100. De la Casa de Aragón de Gavà no es ressenya la dada.

(15) Les condicions d'accés als seus locals no estan documentades per 3 entitats andaluses.

(16) Op. cit. en la nota 9.

(17) Anna Cabré i Isabel Pujadas (1989), per exemple.

(18) A l'Hospitalet, el component familiar o mateix poble d'origen és important en diverses entitats ètniques. En els pobles petits, les relacions veïnals i familiars s'entrecreuen de manera complexa, resultant fins i tot difícil arribar a delimitar-ne les fronteres. Quan l'assentament a l'emigració s'ha produït de manera concertada en l'espai, s'estarien donant condicions perquè aparegués associacionisme ètnic.

(19) El que no vol pas dir que l'èxode rural afectés més Andalusia, com s'acostuma a sobreentendre. Regions amb menys població que Andalusia, es trobaren molt més afectades per l'emigració de la segona meitat d'aquest segle, perquè perderen molts més efectius humans, comparativament parlant, que Andalusia. Vegeu RECAÑO, Joaquín, *La emigración andaluza (1900-1992): cronología aspectos demográficos, distribución espacial y componentes socio-económicos de la emigración andaluza en España*. Tesi doctoral inèdita. UB, 1995.

(20) Diferents estratègies d'adaptació cultural poden comportar diferents maneres de construir o reelaborar etnicitat a l'emigració, tema en el qual per entrar-hi en relació amb el Baix Llobregat, caldria -ho reitero un cop més- dur a terme un diversificat treball de camp.

(21) A l'Hospitalet, aquest valor simbòlic no s'atorga només a persones rellevants, sinó que també abraça elements que apropen la cultura del treball tant masculí com femení, com per exemple l'Hogar Extremeño de l'Hospitalet La Bellota.

(22) Segons el cens d'entitats publicat per la Diputació (1992), aquestes característiques són comunes al conjunt d'entitats d'aquelles comunitats autònomes, a Catalunya; Barcelona ciutat n'és l'excepció. De les funcions que comporta la seva capitalitat es derivaria aquesta singularitat.

(23) A l'Hospitalet hi ha més d'una entitat extremeña, però és un fet relacionat, en part, amb dinàmiques internes de l'entitat de creació més antiga. La diversitat de l'associacionisme andalús no es pot pas explicar des d'aquesta perspectiva.

(24) Al Baix Llobregat són 9 les entitats andaluses la denominació de les quals es deriva del poble o comarca d'origen.

(25) La idea del sociocentrisme -que personalment no considero gaire útil per estudiar temes generals d'identitat cultural-, l'han desenvolupada alguns antropòlegs (més recentment, H. Velasco, 1992) com a definició identitària prominent a Castella i no precisament a Andalusia.

(26) Comas, D. i Pujades, J.J. *L'etnicitat. Variacions sobre un mateix tema*. ICA Quaderns núms. 3/4. Barcelona, 1981.

(27) No es recullen les entitats ètniques de la immigració estrangera.

(28) La sigla C.R. és l'abreviació de cultural i de recreativa.